

K možnostem komparace sociologických výzkumů vysokoškolské mládeže

DALIBOR HOLDA
Ústav marxismu-leninismu UK,
Praha

1. Úvod

Vznik a rozvoj socialismu je spojen se základními přeměnami ve všech oblastech společnosti, zejména společenských tříd a skupin, v jejich postavení a úloze, jakož i ve vzájemných vztazích. Realizace hlubokých přeměn se neděje živelně, automaticky, ale je výsledkem cílevědomého úsilí pracujících, vedených dělnickou třídou, v čele s komunistickou stranou.

V procesu rozvoje socialismu vzrůstá úloha subjektivního činitele, jehož významnou součástí je mládež. Význam mládeže byl mimo jiné zdůrazněn na XV. sjezdu KSČ, a to ve formulaci: poměr k mládeži je poměrem k budoucnosti. Proces formování mládeže, jejího socialistického profilu je velmi náročný a složitý úkol, v němž se promítá minulost, současnost a budoucnost společnosti. Při řešení tohoto úkolu je nutno vzít v úvahu, že každá generace vstupuje do života vlastními cestami. Návaznost generací, jakož i vzájemné vztahy mezi nimi, „mají složitou povahu, zahrnují v sobě dialekticky protikladné momenty a tendence“⁽¹⁾

Důležité místo v poznání mládeže, jejího postavení a úlohy ve společnosti připadá sociologii. Sociologický výzkum se stal v současné době organickou součástí procesu poznání vývoje celé naší společnosti i jejích jednotlivých částí. Představuje jeden z přístupů k postižení reálných procesů ve společnosti, odhalení jejich konkrétních projevů v jednotlivých etapách vývoje, jejich příčin i vývojových tendencí.

Dosavadní výsledky sociologických výzkumů mládeže přinesly ve své většině velmi důležité poznatky o jednotlivých skupinách mládeže (dělnické, zemědělské, studující apod.) a přispěly k efektivnějšímu řešení některých problémů mládeže v naší společnosti. Současně je však možno konstatovat, že v sociologických výzkumech mládeže, včetně vysokoškolské, zůstávají mnohé rezervy a možnosti zlepšení, a to ve všech oblastech a rovinách výzkumné činnosti.

Podíváme-li se na produkci této oborové disciplíny v sedmdesátých letech, je zřejmé, že vysokoškolská mládež byla jednou z nejčastěji sledovaných skupin. Důvodem nebyla ani tak okolnost, že zkoumání této socioprofesionální skupiny bylo nejvíce nezbytné, jako spíše charakter vědecko-výzkumné základny v sledovaném období. Vědecko-výzkumná základna orientující se na problematiku mládeže byla a je dosud převážně soustředěna v resortu školství, zejména pak na vysokých školách. Z toho samozřejmě plyne i zaměřenost výzkumné činnosti především na skupinu vysokoškolské mládeže.

Hlavním metodologickým problémem v současné etapě vývoje sociologie mládeže je kromě neúplnosti sociologické teorie mládeže i nedostatečná koordinovanost sociologických výzkumů. Tato situace je ostatně ve větší či menší míře analogická i v ostatních socialistických zemích. Z toho vyplývající nedostatečné sjednocení kategoriálních systémů a postupů operacionalizace jednotlivých charakteristik při-

(1) *Návaznost generací*. Praha, Mladá fronta 1974, s. 34.

spívá k tomu, že snaha o komparaci výsledků a jejich zobecňování ve smyslu dialektické jednoty teorie a empirie naráží na značné překážky. Vynaložená energie, čas a materiální prostředky nejsou pak úměrné výslednému efektu vědecko-výzkumné práce.

V následujícím textu se pokusím nejdříve o určitou bilanci výzkumů vysokoškolské mládeže, aby čtenář pracující mimo oblast školství si mohl vytvořit alespoň základní představu o takto orientované výzkumné činnosti. Dále se budu věnovat možnostem komparace výsledků těchto výzkumů a metodickým otázkám sjednocení metodik jako jednomu z předpokladů komparace. Uvedu i některé pokusy z výzkumu vysokoškoláků v minulé pětiletce a dotknu se metodických aspektů mezinárodních komparací.

2. Výzkumy vysokoškolské mládeže v sedmdesátých letech

V této části vycházím z výběrové bibliografie výzkumů vysokoškoláků a absolventů vysokých škol.(2)

Při sestavování bibliografie byly využity především výsledky dvou hlavních úkolů resortního plánu výzkumu ministerstva školství ČSR a SSR — *Vědecké řízení pedagogického procesu na vysokých školách*, koordinovaného Výzkumným ústavem inženýrského studia ČVUT, a *Systém komunistické výchovy na vysokých školách*, koordinovaného Ústavem marxismu-leninismu UK. Byla použita i bibliografie zpracovaná pracovníky Studijně metodického střediska ÚML UK na základě objednávky Analyticko-koncepčního oddělení ÚV SSM. Tento zdroj byl sice obsahově méně konzistentní, avšak zahrnoval i období před rokem 1975.

I přes poměrně široké obsahové zaměření těchto výzkumů, nebyly zcela pokryty problémové okruhy spojené se studiem na vysoké škole. Existovaly jisté disproporce mezi zkoumáním těch problémů, které jsou úzce spojeny s řízením vysoké školy či fakulty a jejich zkoumáním je tedy samotným vedením těchto institucí přímo vyžadováno a preferováno (například zkoumání neúspěšnosti studia, světonázorové orientace studentů, motivace ke studiu a studijních zájmů, podmínek studia ap.) a mezi sledováním těch problémů, které jsou spojeny s mimostudijní činností posluchačů vysokých škol, jako jsou otázky volného času a jeho využití, hodnotových orientací a životních cílů, životního způsobu vysokoškolského studenta apod.

Největší počet evidovaných výzkumných prací byl zaměřen na analýzu ideově politického profilu studenta, velmi často spojenou se zkoumáním jeho morálního profilu a světonázorových orientací.

(2) Jde o výzkumy studentů denního studia. Pokud byli předmětem šetření dálkoví studenti, jednalo se o výzkumné akce menšího rozsahu, vycházející patrně z praktických, aktuálních potřeb konkrétní fakulty. O takto orientovaných výzkumech však nemám spolehlivé informace. Příčinu, proč dálkoví studenti stojí stranou zájmu výzkumníka, nelze podle mého názoru hledat v meritorní oblasti, ale patrně v charakteru realizovaných výzkumů. Jde velmi často o výzkumy „na objednávku“, v nichž problematika dálkových studentů je vedením vysokých škol a fakult méně akcentována než zkoumání posluchačů denního studia.

Chceme-li komplexněji analyzovat výchovné působení vysokých škol, je však podle mého názoru tato skutečnost z meritorního hlediska určitým nedostatkem. Podobných problémů je ovšem celá řada. Za všechny lze jmenovat například okolnost, že nejsou realizovány longitudinální výzkumy, zahrnující nejen etapy vysokoškolského studia, ale i období před vstupem na fakultu a období vstupu do praxe (rodinné zázemí je zjišťováno pouze prostřednictvím výpovědí vysokoškoláků apod.). Souvisí to s problémy technicko-organizačního charakteru, které do jisté míry negativně determinují výzkumný proces.

Poměrně značný počet byl orientován na blok otázek týkajících se podmínek studia a práce vysokoškoláků, resp. na odhalení faktorů, které studium jako hlavní náplň práce vysokoškolských studentů usnadňují či naopak ztěžují.

Centrálním problémem několika výzkumných úkolů byl vztah studentů vysokých škol k jejich budoucímu povolání, resp. jejich představy o budoucím uplatnění v praxi.

V přehledu zkoumaných vysokých škol byly zastoupeny zejména *vysoké školy technických směrů* a to v různých kombinačních variantách. Jednak byli zkoumáni jednorázově studenti všech fakult ČVUT v Praze, jednak studenti jednotlivých fakult (např. elektrotechnické, stavební), dále studenti fakult čtyř mimopražských vysokých škol technického směru, a to opět ve dvou variantách: buď tvořili výběrový soubor studenti všech těchto fakult, nebo pouze jedné či dvou — například fakulty vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni.

Výzkumná činnost probíhala i na všech fakultách Karlovy univerzity. Zde byli sledováni buď pouze studenti jediné fakulty této vysoké školy, nebo dvou až čtyř vybraných fakult, nebo soubor studentů ze všech pražských fakult UK.

K dalším vysokým školám, kde výzkumy probíhaly, patří dále Vysoká škola zemědělská v Praze a v Brně. Poměrně často byli zkoumáni *studenti pedagogických fakult*, především pražské (patřící pod UK), dále brněnské (PF UJEP), studenti PF v Českých Budějovicích a PF v Ústí n.L. V jednom výzkumném úkolu tvořili zkoumaný soubor studenti všech pedagogických fakult ČSR.

Z výčtu vyplývá, že z hlediska typů škol nezůstalo příliš mnoho „bílých míst“. Projevuje se však jistá nevyváženost ve volbě či orientaci výzkumné činnosti na konkrétní fakulty, resp. vysoké školy. Relativně častěji byly zkoumány například pedagogické fakulty, méně však byly zkoumány fakulty lékařské. Je zřejmé, že příčina (kromě faktu, že pedagogických fakult je v ČSR absolutně větší počet než fakult lékařských) spočívala i v nedostatečné koordinaci výzkumů vysokoškolské mládeže. Použité výběrové přístupy a na jejich základě vytvořené výběrové soubory lze rozdělit do dvou skupin. V prvním případě šlo o diagnostický popis populace přicházející na vysokou školu: základním výběrovým znakem bylo zařazení studenta v prvním ročníku. V druhém případě šlo o postižení dynamiky studentské populace — kromě prvního ročníku byly sledovány ještě další ročníky.

V některých případech byly použity ještě další výběrové znaky: studium interní či při zaměstnání, data zapsání na vysokou školu, užší specializace zvoleného oboru studia ap.

Rozsahy souborů byly značně rozdílné: od 126 respondentů do 3 244 respondentů.

Nejrozšířenějším způsobem sběru dat byl dotazník (kromě dvou případů, kdy byl použit časový snímek a studium dokumentů).

Ve více než v polovině případech byla použita ještě jedna či více doplňujících technik k ověření informací získaných dotazníkem.

Nejčastěji byla data zpracována strojně početním způsobem pomocí standardních programů (výpočet χ^2 , C_n apod.). Objevovaly se však i takové postupy, které by se patrně neměly při sociologických výzkumech (spíše extenzivního charakteru) využívat, jako například ruční zpracování či strojně početní zpracování s 1. stupněm třídění.

Moderní metody analýzy, například vícerozměrná statistická analýza, byly použity jen v jednom případě.

Z hlediska možností komparace je možno konstatovat:

1. Tematická roztržštěnost výzkumů není patrně tak velká jako u jiných oblastí sociální reality. Zřejmé jsou rozdíly v úrovni teoreticko-metodologických přístupů k řešení konkrétní problematiky a v metodice výzkumů. Tím jsou omezeny možnosti sekundární analýzy, která je rámcem a současně východiskem pro komparaci výsledků a jejich zobecňování. Většinou také není přístup k primárnímu materiálu a je proto nutné spokojit se pouze s výzkumnou zprávou, kde mnohdy chybí metodická a metodická část.

2. Pokud jde o míru srovnatelnosti jednotlivých otázek a jejich kategorizaci, je možné se podle mého názoru setkat v podstatě se třemi případy:

- data jsou naprosto nesrovnatelná (velmi častý případ);
- data jsou srovnatelná na základě podobnosti formulací otázek a aposteriorní unifikace kategorizace výpovědí respondentů; tento postup v sobě skrývá nebezpečí značného zkreslení závěrů vzhledem k závislosti mezi charakterem výpovědí respondentů a formulací otázky, způsobem kategorizace možností odpovědí a pořadím otázek;
- data jsou v plné míře srovnatelná — formulace, pořadí otázek a kategorizace možností odpovědí jsou totožné; zkušenosti však ukazují, že jde o případy spíše výjimečné.

3. Sjednocení výzkumů vysokoškolské mládeže

Nemá smysl rozsáhle dokazovat přednosti koordinované výzkumné práce, pro niž je právě sjednocení výzkumného procesu jedním z významných předpokladů.

Čím rozsáhlejší je oblast zkoumání, tím obtížnější je cesta postupného, popřípadě jednorázového sjednocení výzkumného procesu.⁽³⁾ I když se budu dále zabývat jen oblastí výzkumu studentů, konkrétně vysokoškoláků, každý z vědecko-výzkumných pracovníků si je jistě velmi dobře vědom, jaké obtíže jsou s řešením zmíněných otázek spojeny i v tak relativně úzké oblasti výzkumné činnosti, centrálně řízené resortem školství.

Pokud se zde zmiňuji o centrálním řízení ve smyslu pozitivní podmínky pro proces sjednocování, nelze ji chápat jako podmínku dostačující, která umožní vyřešit existující problémy. Jistá míra institucionalizace může pouze otevřít, popřípadě rozšířit možnosti sjednocování výzkumného procesu.

Při tomto sjednocování nejde ovšem pouze o otázky konstrukce dotazníku, volby indikátorů či archivace výzkumů.

Týká se celého výzkumného procesu, počínaje teoretickými koncepcemi, jež jsou ve výzkumu předmětem operacionalizace, a konče otázkami zpracování dat, které nelze chápat jen jako matematicko-statistické operace prováděné ve výpočetní stanici bez účasti sociologa, jehož úloha končí předáním návrhu třídění druhého stupně.

Postavení teoretické koncepce a její operacionalizace v procesu sjednocování metodik výzkumu

Budu-li charakterizovat proces operacionalizace jako převod teoretických koncepcí do roviny výzkumného nástroje, ukazuje se zřetelně těsná vazba mezi metodikou výzkumu a existující teoretickou koncepcí.

(3) Domnívám se ovšem, že otázka jednorázového sjednocení je pouze úvaha teoretická, v daných podmínkách vědecké práce bez jakéhokoli významu.

První problém, na nějž narazíme při sjednocování metodik, je poměrně malá rozpracovanost sociologické koncepce vysokoškolských studentů. Domnívám se, že nelze v tomto smyslu hovořit o existující vědní disciplíně, tj. o sociologii studenta. Je samozřejmě diskusní, zda je třeba budovat relativně samostatnou vědní disciplínu, avšak v každém případě je třeba vypracovat teoretický rámec pro řešení konkrétních problémů. Ve výzkumech je pojetí vysokoškolského studenta nahrazováno stručnou definicí, která sice vychází z marxistické teorie sociální a třídní struktury socialistické společnosti, pro řešení konkrétních úkolů je však nedostatečná. Dochází pak k tomu, že při výzkumech téhož problému se používá odlišná koncepce a odlišné komplexy indikátorů.

V současné době by například nebylo možné sjednotit se ani na výčtu a obsahu dimenzí, v nichž bude sledována osobnost studenta. Tím obtížnější je potom v procesu operacionalizace vymezit shodné okruhy indikátorů, které by v dalším kroku byly podkladem pro konstrukci konkrétního výzkumného nástroje.

Se stejnými problémy se budeme setkávat i v užších tematických okruzích, než je osobnost studenta, jako například při zkoumání vztahu ke studiu, socialistického uvědomění studentů, jejich sociálního profilu apod. V těchto případech je patrně snazší sjednotit existující přístupy (alespoň pro potřeby zcela konkrétních řešení) neboť čím konkrétnější problematika, tím více se těžiště procesu sjednocování posunuje k výběru indikátorů. Tuto zdánlivě snadnou cestu je ovšem třeba odmítnout. Nemá smysl vypracovat jednotnou metodiku v poměrně úzkých oblastech, pokud nemáme možnost analyzovat zjištěné výsledky v rámci jednotné teoretické koncepce, která by kromě jiného měla být i rámcem explanace.

Nejednotnost, popřípadě nevypracovanost teoretické koncepce, a z toho vyplývající rozdílný či nedostatečný rámec explanace se projeví jak v etapě analýzy, tak interpretace dat. I při stejné metodice dojdeme k závěrům, které si nemusí zrovna výrazně odporovat, ovšem jsou situovány v kvalitativně odlišných a obtížně srovnatelných rovinách.

Podle mého názoru je proto třeba vyjít nejdříve z pojetí vysokoškolského studenta a jeho osobnosti a v procesu operacionalizace hledat druhy indikátorů, které by reprezentovaly jednotlivé dimenze osobnosti studentů a umožňovaly alespoň takové zmapování, které by — třeba extenzivně, avšak vhodným způsobem — podávalo základní informace o populaci vysokoškolských studentů.

V souvislosti s nutností širšího teoretického rámce při koordinaci metodik je nutné se zmínit o otázkách interdisciplinárního přístupu při výzkumu vysokoškolských studentů. Interdisciplinární přístup je velmi často diskutován při různých příležitostech, vědeckými setkáními počínaje a řešením konkrétních výzkumných problémů konče. Všeobecně se uznává, že takový přístup by měl být nedílnou součástí metodologie výzkumného procesu.

Tak jako při řešení problémů jedné sociologické disciplíny je třeba překročit její rámec, je neméně nutné překročit i hranice sociologie jako takové a konfrontovat, ověřovat a doplňovat poznatky sociologického charakteru poznatky dalších společenských věd. Otevřenou otázkou podle mého názoru zůstává pouze forma spolupráce badatelů různých vědních disciplín. Stejně jako je nezbytné uvažovat o různých úrovních spolupráce v rámci vědecko-výzkumné základny orientované na výzkumy studentů, tj. buď realizace jednotlivých, ale srovnatelných výzkumů, nebo společná týmová práce, je nutno o různých úrovních uvažovat i v rámci interdisciplinárního přístupu. Konkrétně mám na mysli porovnávání výsledků při zkoumání jednoho problému z hlediska různých vědních oborů, nebo společnou týmovou

práci. Dosavadní zkušenosti ukazují, že v současné době je reálnější formou porovnávání výsledků — teprve potom je možné vytvářet východiska a společný jazyk pro týmovou práci.

Model zpracování a proces sjednocování metodik

Zatímco teoretická koncepce je především východiskem pro sjednocování metodik a současně v obecné rovině vytváří explanační rámec získaného souboru informací, model zpracování již bezprostředně ovlivňuje charakter získaných informací, jejichž interpretace je výsledným efektem výzkumného procesu. Proto jakékoli sjednocení předcházejících etap nesplní očekávání na ně kladené, pokud nebude vytvořen jednotný systém výstupních informací. Ten je ovšem možno vytvořit pouze za předpokladu sjednocení metod zpracování. Zde právě je nutné vidět vztah mezi modelem zpracování a sjednocováním metodik, neboť přístup ke zpracování výsledků může otevírat, ale naopak i uzavírat, možnosti ke shrnutí a zobecnění získaných poznatků.

Předpokládejme, že budou sjednoceny metodiky a na jejich základě shromážděna data. Jednotlivé skupiny výzkumníků, popřípadě společný tým, budou postaveny před úkol zvolit jak celou strategii zpracování, tak i jednotlivé metody analýzy, což souhrnně můžeme nazvat vytvořením modelu zpracování. Ponecháme-li stranou výběr konkrétních metod, je možné podle mého názoru uvažovat následující varianty:

1. Získané informace se zpracují podle společného zadání — což je ve všech případech nezbytnou podmínkou — na jednotlivých pracovištích.
2. Každé pracoviště zpracuje informace z jedné tematické oblasti, a to vždy pro všechny zbývající účastníky.
3. Jedno pracoviště bude garantem zpracování v jedné výpočetní stanici.

Budeme-li uvažovat o variantách zpracování v souvislosti se sjednocováním výzkumného procesu, je podle mého názoru adekvátním způsobem zpracování třetí, popřípadě druhá varianta. V prvním případě bychom získali materiál, který by bylo možné využít pro sekundární analýzu a opticky nebo dodatečným, patrně ručním zpracováním stanovit společné a specifické rysy sledovaných souborů. Tak bychom se dostali přibližně na úroveň analýzy archivovaných výzkumů, což je nedostatečné.

Pokud bychom zvolili druhou variantu, relativně nejobtížnějším problémem bude výběr konkrétních metodik, resp. programů strojně početního zpracování, aby jednotlivé oblasti byly zpracovány stejným způsobem. Vzhledem k tomu, že standardní programy jsou v Československu poměrně shodné, jde spíše o problém aplikace složitějších metod analýzy, (4) které nejsou všem pracovištím k dispozici a přinášejí mnohdy kvalitativně jiné výsledky.

Nedostatkem této v podstatě kompromisní varianty je nemožnost porovnání výsledků z jednotlivých tematických bloků jiným způsobem než opticky, popřípadě dodatečným zpracováním.

Optimální variantou je poslední způsob, tj. společné zpracování materiálu všech účastníků v jedné výpočetní stanici. Teprve takový postup umožňuje plně využít sjednocení předcházejících etap výzkumného procesu, přestože i s ním jsou spojeny určité potíže: problémy technického charakteru, jako je například získání počítače

(4) Mám na mysli například vícerozměrné statistické analýzy.

s vhodnou kapacitou, otázky přípravy dat pro strojní zpracování či problémy pramenící z určité nedůvěry k centralizaci dat na jednom pracovišti. Nemá smysl podrobně rozebírat výhody naznačeného přístupu. Zmíním se pouze o jednom aspektu, který vystupuje při společném výzkumu zvláště zřetelně.

Při analýze dat je snahou výzkumníků co nejkomplexněji klasifikovat sledované jevy a procesy a vytvořit typologii proměnných či osob, které by byly východiskem pro proces explanace. Překážkou takto orientované klasifikace je mnohdy nedostatečnost analytického aparátu, který umožňuje dílčí pohledy na danou problematiku, ale nestačí již zachytit její vícerozměrnost. Přejdeme-li ke sjednocování metodik a realizaci společných výzkumů, mohou vstoupit do procesu poznávání další faktory, dané relativně větší heterogenitou zkoumaných souborů.

Případné rozdíly, například mezi studenty pedagogické fakulty UK a Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích nebo Ústí nad Labem, je nutné alespoň hypoteticky připsat na vrub prostředí fakulty, spádové oblasti, z níž studenti pocházejí apod. Prostor, do něhož je zasazena zkoumaná problematika, je takto rozšířen o další dimenze, které musí být analyzovány ve vzájemných souvislostech s ostatními.

Některé otázky sjednocování metodik

Vzhledem k tomu, že nejběžnějším používaným výzkumným nástrojem je dotazník, i proces sjednocování by se alespoň v první etapě měl týkat dotazníku. S tím souvisí dva problémové okruhy.

První je otázka adekvátnosti zvolených indikátorů. V procesu operacionalizace získáme indikátory, které mají reprezentovat jednotlivé oblasti teoretické koncepce. Dosavadní praxe získávání indikátorů není uspokojivá. Získané indikátory, na jejichž základě jsou formulovány otázky, již nejsou v dalším průběhu výzkumného procesu ověřovány, tj. není analyzována míra jejich adekvátnosti vzhledem k teoretické koncepci, kterou mají reprezentovat.

Poněkud zjednodušeně lze adekvátnost indikátorů chápat jako jejich schopnost reprezentovat skutečně ty jevy, které podle názoru výzkumníka mají reprezentovat, a zároveň jako schopnost reprezentovat pouze příslušný jev a žádný jiný. Jedná se v podstatě o stupeň validity použitých indikátorů.

Výzkumné zkušenosti totiž ukazují na nebezpečí odlišného chápání vnitřního obsahu indikátorů výzkumníkem, který provádí operacionalizaci na jedné straně, a dotazovanými na straně druhé. Obsah indikátorů může být kromě toho na různých fakultách chápán odlišně. S tím se setkáváme především u tzv. subjektivních indikátorů, které reprezentují takové oblasti, jako jsou například hodnotové orientace, socialistické uvědomění mládeže apod.

Vzhledem k větší heterogenosti souboru zkoumaného jednotnou metodikou bude třeba těmto problémům věnovat velkou pozornost a skutečně precizně ověřit, zda indikátor adekvátní u studentů jedné fakulty je adekvátní i pro studenty druhých fakult; při porovnání a klasifikaci jednotlivých souborů je třeba mít co možná největší jistotu, že případné rozdíly nejsou způsobeny odlišným chápáním obsahu indikátorů, ale skutečně jejich rozdílným hodnocením.

Druhým okruhem jsou problémy zastupitelnosti indikátorů. Je zřejmé, že jednotná metodika má extenzivní charakter, neboť je třeba do určité míry respektovat potřeby a odborný zájem jednotlivých výzkumníků, což se patrně projevilo v jejím širokém tematickém zaměření.

Bude proto nutné velice odpovědně vážit, které indikátory zahrnout do výzkumné techniky, aby její rozsah byl pro dotazované únosný. Předmětem metodické

analýzy musí být zjištění vzájemné zastupitelnosti indikátorů, okruh indikátorů, které měří shodně jeden problém, a z nich podle potřeby vybrat jen určitý počet. Při jednorázovém šetření půjde pouze o problém aplikace některé klasifikační metody typu R. Při opakovaných šetřeních, která by měla popsat dynamiku vývoje sledovaných charakteristik, je nutné počítat s nebezpečím různé výpovědní hodnoty indikátorů, budeme-li se dotazovat studentů v různých etapách jejich vysokoškolského studia. Analýza zastupitelnosti proto bude nutná před každou etapou longitudinálního výzkumu.

Jsem si vědom, že naznačená řešení některých problémů sjednocování metodik mohou mít, vzhledem k dosavadním zkušenostem s pokusy o koordinaci výzkumné práce, nádech utopičnosti. Přesto však je nutné hovořit o těchto problémech dříve než v okamžiku, kdy budeme postaveni před úkol provést společný výzkum, a to ať z důvodů, jež si vynutí požadavky společenské praxe, či z důvodů potřeb dalšího rozvoje oboru.

V současné době se navíc objevují stále silnější tendence k realizaci společných mezinárodních výzkumů, kde se setkáváme se stejnými problémy, ovšem mnohdy ještě obtížněji řešitelnými.(5)

4. Problémy mezinárodních komparací

Mezinárodní komparace má své problémy vědecko-organizační a metodické. Jsou vzájemně propojeny především v tom smyslu, že způsob vyřešení vědecko-organizačních problémů rozšiřuje či zužuje prostor pro řešení metodologických a metodických problémů.

Nejdříve si všimněme oblasti vědecko-organizační. Pomineme-li otázky dohody o realizaci výzkumu, otázky kolem ustavení koordinační rady, jejího vedoucího apod., začíná faktická společná práce v okamžiku, kdy je předložen návrh projektu, popřípadě kdy se projekt začíná sestavovat. V případě výzkumu *Vliv vysokoškolského vzdělání na sociální strukturu socialistické společnosti* byl takový návrh předložen sovětskou stranou a zástupci jednotlivých zemí ho posuzovali, formulovali připomínky a doplnění. Nechej zde hodnotit, zda je lépe vyjít již z určitého návrhu projektu, či jej teprve společně vypracovat. V každém případě je z hlediska dnešních organizačních možností první postup operativnější i technicky a časově schůdnější. I tak je však definitivní schválení projektu všemi účastníky, jeho konkretizace, vymezení základního souboru, výběrových technik, rozsahu výběrového souboru, formulace dotazníku atd. časově i organizačně náročné.

Pokud jde o metodické problémy, jsou v podstatné míře determinovány způsobem vyřešení problémů vědecko-organizačních, jinými slovy stupněm dosažené koordinace a sjednocení výzkumného procesu.

Jedním z hlavních cílů mezinárodního výzkumu by měla být komparace mezi jednotlivými zeměmi, umožňující vyšší stupeň zobecnění ve smyslu odhalení obecných a specifických rysů zkoumaného jevu, v našem případě procesu vzdělání a jeho vlivu na sociální strukturu socialistických zemí. Při takové komparaci je však nutné co nejpřesněji znát její možnosti a meze. Především je třeba zodpovědět, nakolik je adekvátní výběr a technika sběru dat.

Při výběru nejde ani tak o techniku, resp. statistickou stránku problémů, ale především o sociologickou reprezentativnost. Tím samozřejmě nepodceňuji nebez-

(5) Tak například Ústav marxismu-leninismu UK ve spolupráci s Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV se již na jednom takovém výzkumu podílel. Šlo o zkoumání vlivu vysokoškolského vzdělání na sociální strukturu socialistické společnosti. Výzkumu se zúčastnily tyto země — SSSR, BLR, MLR, NDR, PLR, ČSSR.

pečí zkreslení a chyb při nedodržování statistických principů výběru. Přesto však v případě mezinárodních komparací by konečným kritériem reprezentativity měla být analýza širších sociálních souvislostí (například zda skutečně jde o odpovídající studentskou populaci). U výzkumu v rámci jedné země takové nebezpečí metodických artefaktů pochopitelně nehrozí. Výzkumník se pohybuje v jemu dobře známém terénu a vliv širších souvislostí, i když tyto nejsou samy o sobě předmětem výzkumů, může zahrnout do explanačního rámce. Při mezinárodním výzkumu pro něj může být sociologická reprezentativita černou skříňkou. V příznivějším případě si tuto skutečnost uvědomí, v méně příznivém nikoli.

Pokud jde o sestavování dotazníku, je možné tuto problematiku rozdělit do dvou okruhů:

- a) konstrukce charakteristik sociálního původu a životní dráhy a aktivit studentů;
- b) konstrukce charakteristik vědomí.

Při konstrukci charakteristik prvního typu se v citovaném výzkumu objevily obtíže vyplývající z objektivních odlišností ve školském systému, v charakteristice odvětví národního hospodářství, sektoru vlastnictví atd. Některé problémy nešlo odstranit a charakteristika nebyla zcela srovnatelná. Jinde bylo nutno přistoupit ke zjednodušení otázky, čímž byla sice možnost komparace zachována, avšak nastala značná ztráta informace. Toto je ovšem zákonitá daň mezinárodního výzkumu, s níž je nutno počítat, která by ovšem měla být vyvážená možností vyššího stupně zobecnění. U těchto charakteristik jsou nadto národní odlišnosti zřejmé a badatel s nimi může při interpretaci automaticky počítat.

Problematictější je konstrukce adekvátních charakteristik vědomí. Právě charakteristiky vědomí mohou být zdrojem falešných výpovědí. Je známo, že i v rámci poměrně homogenní populace, například u studentů jedné fakulty, může docházet k rozdílnému chápání sémantického obsahu položky. Zejména to platí u zkoumání hodnotových orientací, kde formulace jsou poměrně dosti obecné. U mezinárodního výzkumu k tomu navíc přistupují filologické problémy. Zcela logickým vývodem by potom mohl být požadavek validizace baterií postojových otázek na jednotlivé populace ve smyslu validizace psychologických testů.(6)

Krátce ještě ke zpracování dat. Jsem přesvědčen, že pouze společné zpracování umožní plně využít informací získaných mezinárodním výzkumem. Při odděleném zpracování jsou badatelské týmy odkázány na vzájemné porovnávání závěrečných zpráv, které se mohou pohybovat na různé rovině obecnosti, a tím obsahovat i odlišnou míru konkrétních dat, z nichž příslušný tým vycházel. Potom je komparace značně ztížená a použití takové závěrečné zprávy může snadno sklouznout do podoby dílčích ilustrací vlastní badatelské práce.

I přes uvedené problémy ilustrované na mezinárodním výzkumu vlivu vysokoškolského vzdělání na sociální strukturu socialistické společnosti lze konstatovat, že akce podobného charakteru jsou kvalitativním krokem vpřed. Ovšem bude-li mezinárodní spolupráce pokračovat v osmdesátých letech, bude nutné ji v někte-

(6) Důkazem reálně existujících nebezpečí možných zkreslení či nepřesností při interpretaci charakteristik vědomí jsou faktorové analýzy hodnotových orientací a postojů ke studiu a budoucí práci, provedené na bulharském a československém souboru. Výsledky ukazují, že pouhá interpretace například pořadí, ale i kontingenčních tabulek je nedostačující a výsledky jsou zavádějící. Struktura získaných faktorových matic se u bulharských a československých studentů výrazně liší, což naznačuje odlišné chápání jednotlivých položek u obou partnerů.

рых ohledech prohloubit a rozšířit. Týká se to především metodického prověření výzkumného nástroje a dotažení spolupráce v oblasti zpracování dat.

* * *

Mezinárodní výzkumy by neměly být využívány jen jako datová báze pro nemeritorní interpretaci, ale i jako základ pro důslednou metodologickou a metodickou analýzu, použitelnou při dalších akcích podobného charakteru.

Mezinárodní výzkumy vysokoškolské mládeže musí mít současně široké zázemí ve vědecko-výzkumné domácí produkci, která by měla být ještě důsledněji orientována na řešení základních teoreticko-metodologických a metodických otázek výzkumného procesu příslušné oblasti sociální reality.

Резюме

Голда Д.: К возможностям сравнения социологических исследований учащихся вузов

Статья посвящена методическим вопросам сопоставления отдельных социологических исследований учащихся вузов. Исходной основой служит известная рекапитуляция исследований в этой области, чтобы и читатель, не работающий в школьной системе, мог составить хотя бы основное представление об исследовательской деятельности такой ориентации. Затем уделяется внимание возможностям сравнения результатов этих исследований и методическим вопросам унификации методик в качестве одного из условий сравнения. В заключение приводятся некоторые соображения, касающиеся методических аспектов международных сравнений.

В связи с подведением итогов исследований формулируются следующие выводы:

1. Отдельные исследования отличаются друг от друга как теоретическо-методологическими подходами к решению конкретной проблематики, так и методикой исследований.
2. Тем самым ограничены возможности вторичного анализа исследований, являющегося рамками, и в то же время исходной основой для проведения указанного сравнения результатов и их обобщения.
3. Те случаи, когда данные в рамках нескольких исследований в полной мере сопоставимы и на основе тождественности формулировки, очередности вопросов и категоризации возможностей ответов, являются скорее исключением.

Вопросы унификации процесса исследования учащихся вузов разделены на несколько областей. Сначала анализируется место теоретических концепций и их операционализации в процессе унификации методик исследования. Затем следуют рассуждения о роли модели обработки в процессе унификации методик. В заключение данной части анализируются проблемы, касающиеся уже самих методик. Здесь же дается краткая информация о разработке т. н. примерного проекта исследования мировоззренческого воспитания студенчества, который должен стать обязательным для научно-исследовательской базы ведомства школ.

Методические вопросы международных сравнений анализируются по двум аспектам:

- а) научно-организационных проблем
- б) методических проблем.

Проведенный анализ говорит о том, что международные исследования следует использовать не только в качестве базы данных для написания исследовательской работы, но в равной мере и в качестве основы для последовательного методологического и методического анализа с тем, чтобы в будущем при проведении подобных мероприятий не приходилось начинать все снова и чтобы можно было избежать прошлых ошибок.

Summary

D. Holda: On the Possibilities of a Comparison of Sociological Research Projects concerning University Students

The article is focused on methodological questions of comparison of different sociological research projects concerning university students. The point of departure is a kind of review of research projects undertaken in this field so that the reader, whose profession lies outside the department of education, could form at least an elementary picture of the research activity organized in this branch. The article goes on to focus on the possibilities of comparing the results obtained by these research projects and the methodological questions of unifying methodological procedures as one of the prerequisites for comparison. The conclusion presents some considerations regarding methodological aspects of international comparison.

In connexion with the review of research production the following conclusions have been formulated:

1. Individual research projects differ both in the theoretical-methodological approaches to tackling concrete problems and in the methodology of research.
2. This has narrowed down the possibilities of the secondary analysis of research projects which provides both a framework and a starting point for the afore-mentioned comparison of results and a subsequent generalization.
3. Cases when data within the framework of several research projects are fully commensurate, even on the basis of identical formulation, the order of questions and categorization of the possibilities of responses, are rather exceptional.

Questions of unifying the research process among university students are divided into several spheres. First the author analyses the position of the theoretical concept and the operationalization in the process of the unification of research methodology. Next the author contemplates the role of the model of processing in the unification of methodologies. In concluding this part the author analyses problems pertaining to the methodologies themselves. The article includes a brief passage on the elaboration of the so-called model project of the research of the teaching of a world outlook among university students which should be binding for the scientific-research base of the department of education.

Methodological questions of international comparison are analysed according to two aspects:

- a) scientific-organizational problems
- b) the methodological problem

The analysis indicates that international research projects should not be used exclusively as a data base for the elaboration of a study but to the same extent it should serve as a basis for a consistent methodological and methodical analysis so that in the future undertakings of a similar nature need not start again from scratch and that past mistakes can be avoided.